

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 001+167.7

Комаха Л. Г.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
логіки, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), ilin_vv@ukr.net

**ВЗАЄМОЗ'ЯЗОК ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОГО
І СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТІВ НАУКИ
В АРГУМЕНТАХ С. ТУЛМІНА**

В статті розглядається теорія «концептуальних популяцій» С. Тулміна, яка обґрунтовує взаємозв'язок і неперервність ідей в науці. Аналіз аргументів філософа розкрив сутність ідей органічного поєднання соціокультурного аспекту наукової творчості з логікою її розвитку.

Ключові слова: аргумент, наука, концептуальна популяція, логіка, раціональність, філософія науки.

Конструктивне розуміння науки обумовлене методологічним підходом до неї. Аргументи представників «філософії науки» про необхідність нового розуміння структури і розвитку наукових знань суттєво змінили напрямки методологічних досліджень. Замість традиційної аргументації щодо важливості визначення предмету і методу, операціональності і верифікації на перший план вийшли дослідження, в яких існуючі науки і школи і теорії почали переосмислюватися в якості наукових дослідницьких програм (парадигм). Зародження і еволюція таких програм була поставлена під аналіз історико-методологічної реконструкції, включаючи прагнення відтворення їх «жорстких ядер» та інших компонентів, оцінки наукової продуктивності (прогресивності).

В результаті методологія знову повернула інтерес наукової спільноти до змісту наукового знання. Відбулося взаємне зближення методологічних та історико-наукових досліджень: методологічні концепції стали використовуватися для пояснення логіки розвитку наукової думки, а історія пізнання стала свого роду «полігоном» для перевірки методологічних рефлексій. Особливе значення в даній ситуації має концепція І. Лакатоса про співіснування конкуруючих науково-дослідницьких програм. В ній він поставив під сумнів «стару» і «зручну» догму, згідно якої при наявності в одній науковій області різних теорій всі вони, окрім однієї, «приречені» бути хибними. Це був крок до плюралізму у всіх наукових теоріях [1, с. 29].

Сутність своєї плюралістичної орієнтації І. Лакатос послідовно аргументує тим, що для виокремлення «жорсткого ядра» є лише один спосіб – визначити інваріанти тих теорій, які вибрані для логічного аналізу. Допустимо, ви вияснили, що у трьох, наприклад, економічних теорій T_1 , T_2 , T_3 використовуються наступні положення: а) основні економічні параметри інтерпретуються як граничні величини; б) вважається, що на ринку існує рівновага, яка співпадає з «оптимумом» по В. Парето; в) використовується модель раціонального висновку. Але існують і відмінності між теоріями: в T_1 допускається, а в T_2 не дозволяється приватна власність на

ресурси; в T_3 розглядається теорія міжнародної торгівлі, про яку немає мови в T_1 і T_2 . До того ж кожна теорія має видатних і відомих прибічників, кожний з яких по-своєму аргументує свою позицію стосовно багатьох положень, використовуючи різні спрощуючі прийоми («допустимо, що...»). Таким чином, положення а), б) і в) утворюють «ядро», а спектр думок, аргументів, допоміжних гіпотез, об'єктів дослідження складають «оболонку» ядра даної науково-дослідницької програми [2, с. 163].

Разом з тим, при всіх достоїнствах концепції «науково-дослідницької програми» є ряд аргументів, відповідно до яких її не варто вважати теорією історії науки. По-перше, наявність науково-дослідницької програми не віднімає фундаментального факту; елементарною концептуальною одиницею науки є саме теорія. По-друге, продуктивне дослідження не повинно обмежуватися науково-дослідницькими програмами (яка є укрупненою одиницею теорії), воно змушене звернутися до їх структурних одиниць, якими є теорії. По-третє, поглиблений аналіз обов'язково повинен дійти до динаміки теорій, в «протилежному випадку він втратить в концептуальній змістовності і фундаментальності» [2, с. 164]. Як показує логіка наукових досліджень, теорія історії науки виступає як двоступеневий процес: історичний ряд теорій доповнюється їх побудовою.

Даний висновок обумовлений включенням в науково-методологічний дискурс концепції парадигми, яка розширила проблематику філософії науки. Звернувшись до осмислення революційних змін наукових традицій, які порушують спадкоємність в розвитку науки і породжують нову стратегію пошуку, Т. Кун здійснив спробу експлікувати закономірності розвитку знання на рівні метатеоретичної сфери динаміки цілих структур понятійних формацій. Ідея Т. Куна, взята в більш широкому, ніж авторський, контексті, одержала розвиток в працях інших представників постпозитивізму, що постає в якості «нової раціональності». Американський філософ С. Тулмін, критикуючи кунівську тезу про неспівмірність парадигм, подає науковий прогрес як еволюцію різних дисциплін. Кожна з них є не тільки певним відомим блоком понять і методів, але і організованою множиною інститутів, соціальних ролей і конкретних людей. Вони використовують вказані поняття і методи як «специфічні і строгі канони для досягнення інституціоналізованих цілей» [8, с. 30].

Прагнення пояснити як взаємозв'язок і неперервність в науці дозволяє відмежувати одну дисципліну від іншої, так і інтелектуальні зміни, які перетворюють ці дисципліни, С. Тулмін досліджує дві протилежні позиції – «абсолютистів» і «релятивістів», усвідомлюючи при цьому, що фіксує тільки крайнощі. Однак потрібно мати на увазі, що при всій їх протилежності вони традиційно приймають однакове допущення: раціональність – це логічність, бути раціональним означає співвідноситись з єдиною логічною системою.

В конкретному випадку ці крайні позиції, вважає С. Тулмін, уособлюють відомі мислителі – логік Г. Фреге і філософ, методолог історії Р. Дж. Коллінгвуд. Прагненням Г. Фреге було чітко розвести психологічний і логічний смисли понять, формальні закони мислення з формальними і описовими «законами мислення», відокремити філософію від історії ідей. В «Основах арифметики» він зазначав: «Те, що відомо як історія понять, насправді є або історія нашого розуміння понять, або історія значень слів»; головне завдання, вирішення якого тривало століттями полягає в тому, щоб «досягнути знання поняття в його чистій формі, знімаючи всі побічні нашарування, які приховують його від очей розуму» [7, с. 24-25].

Відомо, що в області «чистої» математики цей підхід дозволив Г. Фреге одержати значний результат і набути серйозних послідовників, зокрема Б. Рассела і А. Уайтхеда з їх «Principia Mathematica», а також Ф. Клейна, Дж. Пеано та інших, які прагнули «обґрунтувати чисту математику чистою логікою», а може навіть перетворити все природознавство в «єдину логічну систему». Але, задає питання С. Тулмін, чи не подавляється в такому випадку культурна різноманітність концепцій, стандартів і критеріїв універсальними, формалізованими прийомами та ідеями? Подібні складності очевидні, оскільки «аналізуючи наші стандарти раціонального судження в абстрактних термінах, ми уникаємо (це вірно) безпосередньої проблеми історичного релятивізму; але це вдається нам тільки ціною її заміни проблемою історичної релевантності» [6, с. 73-74].

Отже, за допомогою абстрактного підходу Г. Фреге як дослідник не звільняється від проблеми «культурно-історичної релевантності»; як і раніше не в'ячено, чи може формальний аналіз бути застосований до «аргументів реального життя, виражених в історично існуючих поняттях». Виявляється «фатальна слабкість Фреге у відношенні до історії і психології», виясняється, що до «найкращого вибору ми ніколи не приходимо тільки на логічних основах, тобто шляхом формального висновку», а в цілому «абсолютистська реакція на багатоманітність наших понять звільняється від складності історії та антропології тільки ціною іррелевантності» [6, с. 78-79], – стверджує С. Тулмін.

Звернення С. Тулміна до «Нарису метафізики» Р. Дж. Коллінгвуда являє собою «явно і старанно» аргументи на користь релятивізму. На відміну від аксіоматичних структур в системі передбачень або припущень (presuppositions), яку розглядає Р. Дж. Коллінгвуд, логічні відношення між останніми – це відношення значення, а не істинності. Вони співвідносяться, скоріше, як припущення з витікаючими з них питаннями, істинність же загальних принципів та істинність окремих висловлювань не детермінують один одного. «Вузькі» і специфічні поняття дієві тільки там, де релевантні і застосовані більш загальні поняття і принципи; таким чином, кожна з наук покладається на цілий ряд наявних допущень, які передбачаються, і кожне з понять постає як відносне, оскільки залежить від більш загальних понять, принципів, а головне – від припущень (передбачень), котрі на «кінцевому» рівні постають в якості «абсолютних» і незалежних. Відмова від набору цих абсолютних «припущень-передбачень» означає зміну образу думок в цілому, але на якому рівні припущення

стануть відносними – це залишається невиясненим [6, с. 80-86].

З системи аргументації Р. Дж. Коллінгвуда витікає, як вважає С. Тулмін, «той безсумнівний факт, що наші раціональні стандарти частково залежать від історичного контексту суджень (те, що названо «багатоманітністю» або «відносністю» понять), приймається як основа для того, щоб обмежити раціональне порівняння одним певним історичним контекстом. Тобто приймається, що історична відносність веде за собою історичний релятивізм: необхідність в тому, щоб обмежувати раціональне судження відношеннями, які мають силу всередині одиничного контексту» [6, с. 87].

Отже, Р. Дж. Коллінгвуд виявив проблему концептуальної динаміки і навіть сформулював її, але відповіді, по суті, не дав. Значаючи «дійсно філософську проникливість» англійського мислителя, С. Тулмін не сприймає обговорення проблеми концептуальної динаміки в термінах «причини» і «наслідку», а також не погоджується з його «філософським релятивізмом», який стоїть за невиконаною вимогою, щоб кожна епоха організовувала мислення навколо самодостатніх «плеяд припущень». Головна помилка Р. Дж. Коллінгвуда (як і Г. Фреге), доводить С. Тулмін, полягає в тому, що він підпадає під вплив «філософського культу систематичності»: аксіоматичній системі припущень, або системі понять, що утворює припущення. Відповідно, ототожнюється раціональне з логічним, тоді як дуже часто концептуальні зміни, здійснюючись раціонально, не описуються повністю в одних лише логічних термінах і оцінках. Таким чином, С. Тулмін виходить на проблему раціональності, яка тісно пов'язана «не зі специфічними інтелектуальними доктринами, котрі людина або професійна група сприймає на кожному даному етапі часу, але скоріше з тими умовами і образом дій, які готують її до критики і зміни цих доктрин, коли приходить час» [6, с. 87].

В своїх міркуваннях С. Тулмін послідовно намагається довести, що раціональність науки втілюється не в теоретичних системах, а в процедурах наукового пошуку і концептуальних змін, які ведуть до успішного результату. Логічні правила і норми необхідні для «внутрішньої чіткості формулювань»; вони передбачаються раціональністю, але не вичерпують і навіть не визначають її в повній мірі, оскільки раціональність міститься в процедурах «інтелектуальної ініціативи», котрі керують історичним розвитком і науковим відкриттям. Саме в контексті такої аргументації переосмислюються в епістемології С. Тулміна ірраціональність і релятивізм, які, по суті, перестають жорстко пов'язуватись із застосуванням або незастосуванням формально-логічного обґрунтування.

Сутність науки, доводить С. Тулмін, є постійна зміна. З його точки зору, до числа факторів, які забезпечують вибір «пояснювального ідеалу», який лежить в основі відбору (отже, зміни) теорій, відносяться: «суб'єктивні» – авторитарність, престижність, ціннісна орієнтація; «об'єктивні» – наукова політика держави або інвестуючих корпорацій, пов'язана із відповідними економічними і політичними міркуваннями; фактори «інтелектуального плану», які повинні вибрану парадигму забезпечити розумінням максимуму явищ. При цьому вирішальним аргументом для С. Тулміна, стає перспективність надання

переваги пояснювальній схемі як деякої сукупності метатверджень відносно нових або модифікованих понять. В результаті «раціональність природничих наук позбавляється абсолютної основи, вона не пов'язана більше з підтвердженням або спростуванням формальних наслідків теорії, з індуктивною логікою і вирахуванням імовірностей» [8, с. 30].

Разом з тим, аргументуючи необхідність поєднання когнітивного і соціокультурного аспектів науки, С. Тулмін не розкриває механізму їх інтеграції, який дозволяє вченому-досліднику раціонально приймати рішення. «Найбільш важливим дефектом в його концепції філософії науки, – вказує Л. Дж. Коен, – є її нездатність дати адекватне пояснення раціональності. Навіть якщо ми уявляємо нові наукові ідеї як результат еволюційного відбору, ми все ж маємо потребу в дослідженні точних механізмів, якими визначається рівень успіхів ідеї в одержанні такої еволюційної підтримки. Цілком можливо, що кожна дисципліна має свої власні критерії, які змінюються – свої власні зразки контрольованого експерименту. Однак, це лише підкреслює необхідність визначити певну раціональну структуру, котра є загальною для всіх таких оцінок. Аналогічно тому, як менделівська генетика необхідна для розширення нашого розуміння дарвінівської еволюції, індуктивна логіка необхідна, щоб чітко сформулювати раціональні принципи, що визначають вибір гіпотез на основі контрольованого експерименту» [3, с. 148].

В своїх аргументах С. Тулмін стверджує, що раціональні міркування (фактори), усвідомлюючись вченими, детермінують їх діяльність і, тим самим, трансформуються у фактори розвитку науки лише остільки, оскільки наукові популяції (концептуальна та інституціональна) відповідають вимогам відповідного («вітального») середовища. В результаті задекларована ним ідея стосовно органічного поєднання соціокультурного аспекту наукової творчості з логікою науки не реалізована. Одночасно, ігноруючи об'єктивну цілеспрямованість розвитку науки, С. Тулмін в своїх доказах елімінує саме поняття істини, заміщаючи його «прагматично-інструментальною доцільністю» [8, с. 31].

Проведений аналіз показує, що в історичній школі постпозитивістської філософії науки було поставлено під сумнів питання існування єдиного стандарту раціональності на підставі історичного, соціокультурного аспекту науки. Результатом стало усвідомлення того, що не існує «уніфікованої картини науки» в діахронічному відношенні, не існує методологічної єдності наук. Самі по собі науки роз'єднані, кожна з них являє собою сукупність великої кількості малих дисциплін, представники яких з плином часу навіть можуть переставати розуміти один одного. В результаті у філософії науки в кінці минулого століття виникає нова тема обговорення, а саме: ставиться питання про існування уніфікованої картини науки в синхронічному плані.

Список використаних джерел

1. Ананьин О.И. Структура экономико-теоретического знания / О. И. Ананьин. – М.: Институт экономики, 2005. – 244 с.
2. Канке В.А. Философия экономической науки / В. А. Канке. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 384 с.
3. Коэн Л.Дж. Является ли эпистемология науки разновидностью логики или истории науки / Л.Дж. Коэн // Вопросы философии. – 1980. – № 2. – С. 143-156.

4. Микешина Л.А. Философия понимания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л.А. Микешина. – М.: «Канон+» РООН «Реабилитация», 2009. – 560 с.

5. Тулмин С. История, практика и «Третий мир» / С. Тулмин // Философия науки. Вып. 5. – М.: ИФ РАН, 1999. – С. 258-280.

6. Тулмин С. Человеческое понимание / С. Тулмин. – М.: Прогресс, 1984. – 327 с.

7. Фреге Г. Мысль: логические исследования / Г. Фреге // Философия, логика, язык. – М.: Прогресс, 1987. – С. 24-25.

8. Храмова В.Л. Культурологические образы науки в постпозитивизме / В.Л. Храмова // Софія. Культурологічний журнал. – 2011. – № 11. – С. 14-58.

References

1. Anan'yn O.Y. Struktura ekonomiko-teoretycheskoho znannya / O. Y. Anan'yn. – М.: Ynstytut ekonomyky, 2005. – 244 s.

2. Kanke V.A. Fylosofiya ekonomycheskoy nauky / V. A. Kanke. – М.: YNFRA-M, 2009. – 384 s.

3. Koon L.Dzh. Yavlyayet-sya ly epystemolohyya nauky raznovydnost'yu lohyky yly ystoryy nauky / L.Dzh. Коэн // Voprosy fylosofiyy. – 1980. – № 2. – С. 143-156.

4. Mykeshyna L.A. Fylosofiya ponymanyya. Problemy epystemolohyy humanitarnoho znannya / L.A. Mykeshyna. – М.: «Kanon+» ROON «Reabylytatsyya», 2009. – 560 s.

5. Tulmyn S. Ystoryya, praktyka y «Tretiy myr» / S. Tulmyn // Fylosofiya nauky. Вып. 5. – М.: YF RAN, 1999. – С. 258-280.

6. Tulmyn S. Chelovecheskoe ponymanye / S. Tulmyn. – М.: Prohress, 1984. – 327 s.

7. Frehe H. Mysl': lohycheskye yssledovanyya / H. Frehe // Fylosofiya, lohyka, yazyk. – М.: Prohress, 1987. – С. 24-25.

8. Khramova V.L. Kul'turolohycheskye obrazy nauky v postpozityvnyzme / V.L. Khramova // Sofiya. Kul'turolohichnyy zhurnal. – 2011. – № 11. – С. 14-58.

Komaha L. G., Candidate of Philosophical Sciences, Docent of Logic Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), ilin_vv@ukr.net

Interconnection of epistemologic and socio-cultural aspects of science in S. Tulmin's arguments

The paper reveals a theory of "conceptual population" of S. Toulmin, which justifies the relationship and continuity of ideas in science. Analysis of the arguments of the philosopher has shown the ways of obtaining a productive results in science. The essence of the idea of organic combination of socio-cultural aspect of scientific work with the logic of its development is revealed.

The article says in the methodology of science should be something like historical relativity (as opposed to relativism), so the general scientific standards are changing and mind is unable to know them a priori. But in this context we can't talk about objective logic of the scientific process in progressive orientation of its changes. The analysis shows that the historical school of postpositivist philosophy of science was questioned the existence of a single standard of rationality on the basis of historical, social and cultural aspects of science. The contrasting situation is the situation of brilliant success within scientific reduction of: empirical theories to deeper theories, phenomenological to fundamental, to interdisciplinary methodological reductionism.

Keywords: argument, science, conceptual population, logic, rationality, philosophy of science.

Кохана Л. Г., кандидат философских наук, доцент кафедры логики, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), ilin_vv@ukr.net

Взаимосвязь эпистемологического и социокультурного аспектов науки в аргументах С. Тулмина

В статье рассматривается теория «концептуальных популяций» С. Тулмина, которая обосновывает взаимосвязь и непрерывность идей в науке. Анализ аргументов философа раскрыл сущность идеи органической взаимосвязи социокультурного аспекта научного творчества с логикой ее развития.

Ключевые слова: аргумент, наука, концептуальная популяция, логика, рациональность, философия науки.
